

УДК 945

О. І. Босак*Українська академія друкарства***КНИГОТОРГІВЛЯ У ЛЬВОВІ В РОКИ ОКУПАЦІЇ
(за матеріалами львівської преси 1941–1944 років)**

Розглядаються умови розвитку книготоргівлі в окупаційному Львові й роботи різноманітних книгарень — українських, польських, німецьких. Висвітлюються проблеми щодо оформлення вітрин книжкових магазинів і рекламування.

In article is analysis the conditions business of books in Lviv occupations, showing functions manifold shop of books — ukrainien, polish and german, represent problem of design shopwindows and reclam.

До війни 1939 року березень у Львові завжди був місяцем книжки і друкованого слова [Львівські Вісті. 5/6.03.1942]. Виставки українських книжок, доповіді про їх значення та вплив на духовний розвиток народу знаменували культурне життя кожного березня. Книгарні намагалися розвантажити свої склади, а книголюби могли дешевше придбати вартісну річ. У тодішню ціло-річну стагнацію на українському книжковому ринку, спричиненому подорожчанням грошей, березень вносив велике пожвавлення.

З початком більшовицького «визволення» галицький читач із зацікавленням накинувся на радянську художню літературу, однак швидко розчарувався, оскільки вона була «національною» лише за формою, а насправді — «соціалістичною» за змістом, та й то убогим. Багатьох наддніпрянських авторів, твори яких цікавили галичан, перед цим репресували за «націоналізм», класиків же українських у красивому і пристойному виданні супроводжували відповідним заідеологізованим вступом. З 1941 року на книжковому ринку настає нова небувало підвищена кон'юнктура, через що не треба було влаштовувати спеціальні місячники. Блискавична окупація Західної України військами Німеччини та її союзників різко змінила суспільно-політичну ситуацію в регіоні. В цих умовах переважна більшість мешканців, які були свідком каральних акцій більшовицького режиму, думала, що найстрашніше залишилося позаду і, сприймаючи бажане за дійсне, вірила, що німці принесуть звільнення, вважала, що цим шансом треба скористатися.

Однак, розглядаючи Галичину як німецьку колонію, нові власті у вузьких рамках стандартів офіційної нацистської ідеології здійснювали щоразу більше адміністративно-правових обмежень і поліцейні переслідування. 24 березня 1942 року на території дистрикту Галичина поширюється розпорядження властей генерал-губернаторства від 05.09.1940 р., за яким на видання і друкування творів, що з'являються періодично або неперіодично, потрібно було мати дозвіл відділу народної освіти і пропаганди [Львівські Вісті 1.05.1942; Gazeta Lwowska, 30.04.1942]. За розпорядженням від 24.10.1940 р., на терені дистрик-

ту заборонявся продаж літератури світоглядного або політичного характеру [Gazeta Lwowska, 5.05.1942]. А питання щодо світоглядності або політичності літератури вирішували у відділі пропаганди. Торгівля белетристичною і фаховою літературою дозволялася не німецьким книгарням, але за умови, коли в конкретній околиці німецької книгарні не було. А вже з 1 грудня 1942 року набрало чинності розпорядження властей про дозвіл на папір для друку [Львівські Вісті, 28.11.1942]. Дозвіл потрібно було одержувати навіть на виробництво шкільних зошитів [Gazeta Lwowska, 4.06.1943]. Усі друкарні в обов'язковому порядку повідомляли місцеві власті про наявність у них запасів паперу [Львівські Вісті, 25.04.1944], формували в спеціальних папках і книгах замовлень дані на всі замовлення [Gazeta Lwowska, 5.04.1944], з кожного друку безоплатно доставляли по одному примірнику в державні бібліотеки губернаторства [Gazeta Lwowska, 22.04.1944].

З 1941 року значно зріс попит на українську книжку. За кілька місяців було розпродано цілі наклади, які довго лежали без попиту. На деякі видання нечувано зросли ціни. У Галичині розвантажувалися старі українські книжкові склади Відня, Праги, Ляйпціга, аби тільки угамувати голод читача на цікаву і добру книжку. У Галичину відправляються книжки, які лежали десятки років без перспективи на реалізацію. Запит задовольняли близько 100 складів книжок, з яких одержував книги Книготорг [Львівські Вісті, 6.02.1942]. Таким чином, Книготорг пустив в реалізацію близько мільйона книжок, про що свідчать дані за 1941 рік: за серпень виручено 40 тис. зол., вересень — 100 тис., листопад — 200 тис., а за грудень — 350 тис. зол. [Львівські Вісті, 6.02.1942].

До складу Книготоргу входило п'ять книгарень, підпорядковувався він Управлінню довіреників, займався торговим посередництвом між видавцями і книгарнями [Львівські Вісті, 27.01.1942]. Книжковий матеріал, що пропонувався, складався з таких підрозділів:

- 1) книжки, які не знищили більшовицькі власті;
- 2) книжки, скуплені в приватних осіб;
- 3) книжки, що з'являлися у видавництвах Львова і Кракова;
- 4) німецькі книги з Райху.

Крім реалізації книжок у Львові, Книготорг наладив комерційні стосунки з більш як сотнею книгарень на всьому дистрикту Галичини.

До того ж у Львові у 1941–1944 рр. функціонувало й багато інших книгарень. Наприклад, Українська літературна книгарня, що була власністю Спілки українських письменників, скуповувала і перепродувала вживані книжки, у книжковому відділі реалізовувала українську і німецьку художню літературу, підручники, календарі-альманахи, картини, портрети, у мистецькому — виробу українського народного мистецтва [Наші Дні, 1.03.1942; Львівські Вісті, 18/20.01.1942].

Навесні 1944 року, коли стало зрозуміло, що зайняття Львова військами Червоної Армії є справою часу, чимало львівських письменників переправляються в провінцію для евакуювання на Захід. І, перебуваючи деякий час у Турці, члени Спілки українських письменників відкривають там філію своєї

львівської книгарні із значною кількістю давніших і новітніх видань, які реалізовувалися серед 98 громад повіту [Львівські Вісті, 31.05.1944; Львівські Вісті, 20.06.1944; Львівські Вісті, 22.06.1944]. Водночас відкриває свою книжкову крамницю для реалізації книжок, календарів, словників фірма «Овид».

Варто звернути увагу на появу українських книгарень, які засновували жінки: пані Голубець (дружина покійного М. Голубця), Полюга (одна з колишніх керівників книжкового товариства «Просвіта» [Львівські Вісті, 20/21.07.1942], Лизунець [Наші Дні, 20.06.1942]. Тодішня книгарня «Логос» займалася сталою закупівлею українських, польських і російських книжок [Львівські Вісті, 25.11.1941; Львівські Вісті, 5.06.1942; Gazeta Lwowska, 18.12.1941]. Широким асортиментом навчальної літератури, з історії визвольних змагань і видань на господарські теми відзначалася книгарня Мисюка–Петрова [Львівські Вісті, 2.06.1942]. Разом з книгарнею Бекерського вона займалася здебільшого пересиланнями книговидаць поштою [Львівські Вісті, 10.06.1942].

Діючі книгарні вражали своїм гарним естетичним виглядом: вітрини прикрашали народні вишивки, портрети українських письменників, гетьманів, офіцерів січового стрілецтва, політичних діячів. Вони мали важливе виховне значення: стали не лише тим місцем, де можна придбати книжку, але й осередком обміну думками між книгарем і покупцем. Тому роль книгаря з кожним днем ставала відповідальнішою, він був наче провідником і дорадником широких мас читачів. Зрозумілим у цьому сенсі є текст такого оголошення: «Для праці в книгарнях потрібні молоді люди, по змозі з середньою освітою, українці. Після відбуття практики зможуть знайти постійну працю в книгарнях Львова» [Українські щоденні вісті, 24.07.1941].

Львів став важливою книжковою базою для книгарень у Райсхкомісаріаті України, звідки під час відступу радянські власті чимало книжок вивезли або знищили на складах. Тому книгарні Книготоргу, де на складах була низка радянських видань з хліборобства і промислу, направляли їх у книгарні міст, що входили до окупаційної зони «Райсхкомісаріат Україна». Ці книги користувалися серед населення підвищеним попитом [Львівські Вісті, 15.02.1942].

Здійснювалася книготоргівля і в кіосках. Наприклад, фірма «Атлас» мала розгалужену систему кіосків, постачаючи їм, а також залізничним книгарням не лише часописи, галантерею, канцтовари, але й різноманітні брошури та книжки [Львівські Вісті, 28.11.1942].

Вирішуючи проблему реалізації книжок серед населення, треба було враховувати такий важливий фактор, як національний склад населення, адже Львів — це багатонаціональне місто. Запровадивши карткову систему розподілу продуктів серед населення, окупаційні власті більш-менш точно вираховували його кількість, яка на листопад 1941 року становила 320 тис. чоловік, з них 150 тис. — поляки, 105 тис. — євреї і 65 тис. — українці [Львівські Вісті, 8.04.1942]. Однак з 1942 року до складу міста було включено ряд навколишніх населених пунктів, що значно збільшило його територію і змінило склад

населення. За новішими підрахунками на кінець 1942 року в місті проживало 171,3 тис. поляків, 82,3 тис. — українців [Gazeta Lwowska, 13.04.1943; Львівські Вісті.14.04.1943] і приблизно 12 тис. німців [Львівські Вісті, 15.04.1943]. Це свідчить, що у Львові функціонувало і кілька неукраїнських книгарень. Серед польських книгарень популярними були «Owyd», Яна Фойтіка, Леося Станіця, які реалізовували книги для дітей і жінок, календарики та канцтовари [Gazeta Lwowska, 11/12.01.1942], а також знаменита крамниця Міхала Ковальського з великою кількістю видань для дітей, молоді, художньої літератури для дорослих [Gazeta Lwowska, 18.12.1941].

З ідеологічних міркувань власті поспішили відкрити чималу німецьку книгарню «Der Deutsche Bucherei Lemberg», де було зібрано понад 2000 книжок з історії, літератури, політики, економіки, мистецтва, природознавства (зазвичай нацистської ідеології) [Lemberger Zeitung, 11.03.1942; Lemberger Zeitung, 15.03.1942], пообіцявши через деякий час запровадити там відділи з українськими і польськими книжками.

У торгівлі будь-якими товарами велику роль відіграють реклама, оздоблення і впорядкування вітрин торговельних закладів. Окупаційні власті приділяли цьому велику увагу, запровадивши нагляд головного відділу пропаганди над рекламою, оскільки «...сам націонал-соціалістичний лад є основою чесної господарської реклами і ... принципово виключає галасливу ярмаркову рекламу з епохи лібералізму» [Львівські Вісті, 26.03.1942]. У зв'язку з тим Бюро реклами психологічного закладу обладнало 1127 крамничних фасадів, 626 проектів вивісок, 267 надписів і облаштувало 16 крамничних вітрин [Львівські Вісті, 26.03.1942]. Психологічний заклад тісно співпрацював з відділом пропаганди в Управлінні губернатора дистрикту. Як наслідок було виконано 20 проектів суспільно-пропагандистських плакатів і проспектів, з яких вісім з'явилося друком загальним накладом 890 тис. штук [Львівські Вісті, 26.03.1942].

Рекламні вітрини дуже залежать від плину часу: вони є своєрідним живим календарем життя, за магазинними шибамися виразно зазначалися зміна сезону, кожне свято і важлива урочистість або подія. Мешканці Львова любили оглядати вітрини львівських книгарень. Але багато з них відзначалися сірістю, недбалістю і нецікавістю [Gazeta Lwowska, 2.12.1943]. Очевидно, це було наслідком стагнації на книжковому ринку, де антикварний продаж мав дещо більший попит і вибивався на чільне місце. Тому вітрини книгарень часто-густо нагадували візочки букіністів. Однак були і певні винятки. Серед українських книгарень — це вітрини закладів Книготоргу, оздоблені з національним колоритом, портретами видатних українських історичних діячів, що вигідно відрізняло їх від вітрин польських книгарень. Правда, серед інших виділялася книгарня Міхала Ковальського, вітрини якої оздоблював талановитий графік Зигмунд Аценданський [Gazeta Lwowska, 2.12.1943]. Митець зумів привернути увагу населення різноманітними варіантами оздоблення: чи то зобразивши Робінзона, чи осінні мотиви, чи свято св. Миколая.

Чимало українських і польських книгарень намагалося тематично урізноманітнювати вітрини, щоб зацікавити покупця і допомогти у виборі потрібного видання. Для цього вони робили певні підбірки виставлених книжок на кшталт: «Порадь сам собі», «Бібліотека практичного життя». Сюди можна зарахувати недорогі сільськогосподарські бібліотечки і різноманітні самовчителі.

Ще одним ефективним засобом реклами цього часу була львівська преса. У львівських виданнях «Українські щоденні вісті», «Львівські вісті», «Рідна земля», «Наші Дні», «Gazeta Lwowska», «Lemberger Zeitung» неодноразово друкувалися списки найрізноманітніших видань, які можна було придбати безпосередньо в книгарні або замовити поштою, адреси й місцезнаходження крамниць, святкові поздоровлення власників або їхні пожертви.

Хоча найчастішим місцем зустрічей з книжкою була книгарня, до того ж з нею можна було ознайомитись і на вулиці, і в кав'ярні, і навіть в кінотеатрі. Найбільшим попитом користувалися наукові і фахові видання, практичні підручники і, нарешті, художня література. При виборі видання покупця цікавила насамперед його потрібність. Доволі широкого розповсюдження набула вулична торгівля, яку умовно можна було поділити на три види «підприємств», зокрема:

1) нерухомі ятки-кіоски, виставки книжок, які влаштовувалися щоденно під стінами кам'яниць;

2) пересувні книгарні;

3) «механізовані» книгарні на візках [Gazeta Lwowska, 16.12.1941].

Власники так званої «летючої» торгівлі мусили бути передусім хорошими психологами, бо, йдучи від кав'ярні до кав'ярні і спостерігаючи за якимось підстаркуватим клієнтом, шепотіли: «Маю щось для пана. Унікальна сенсація. Люксусова еротика — попросту мала порнографійка» [Gazeta Lwowska, 16.12.1941].

Факт емансипації книжки проявлявся навіть у кінотеатрі, перед входом і виходом з якого завжди скупчувалося багато люду, тому й пропонувався розважальний примірник спритним реалізатором.

Книготоргівля у Львові в період воєнної окупації прагнула вгамувати книжковий голод населення, спрагу пізнання, що бодай частково заперечував латинський вислів: «*Inter arma silent Musae*» (серед брязкоту зброї мовчать Музи).